

OSMANLI
VAKIF HUKUKUNA GİRİŞ:
AHKÂM-I EVKÂF
ELMALILI MUHAMMED HAMDÎ YAZIR

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0080
Tarih: 024

OSMANLI VAKIF HUKUKUNA GİRİŞ:
AHKÂM-I EVKÂF
ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR

Yayına Hazırlayan
Hamdi Çilingir

Genel Yayın Yönetmeni
Dr. Hüseyin Yorulmaz

Tasarım ve Yayın Kimliği
Bülent Erkmen

Kapak Görseli ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kitap Editörü
Mutlu Dursun

Son Okuma
Şaban Bıyıklı

VakıfBank Kùltür Yayınları
Büyükdere Caddesi
No: 97 – Kat 4
Şişli 34394 İstanbul
Telefon: 0 212 354 5730
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2020

ISBN 978-605-7947-77-2

Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kùltür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı
Ofset Yapımevi
Şair Sokak No: 4, Çağlayan Mahallesi,
34410 Kağıthane, İstanbul
Telefon: 0 212 295 86 01
Sertifika No: 45354

1. Baskı: Aralık 2020

OSMANLI
VAKIF HUKUKUNA
GİRİŞ:
AHKÂM-I EVKÂF

ELMALILI
MUHAMMED HAMDİ YAZIR

HAZIRLAYAN
HAMDİ ÇİLİNGİR

ELMALILI MUHAMMED

HAMDİ YAZIR

Muhammed Hamdi Efendi, 1878 yılında Antalya'nın Elmalı ilçesinde, ilmiye sınıfına mensup bir ailede dünyaya gözlerini açtı. İlk ve ortaöğretimi ile hafızlığını burada tamamladıktan sonra yüksek öğrenimi için 1895'te İstanbul'a geldi ve Küçük Ayasofya Medresesine yerleşti. Bir yandan klasik medrese eğitimine devam ederken diğer yandan Mekteb-i Nüvvâb'ı birincilikle bitirdi. Klasik İslami ilimlerin yanı sıra edebiyat, felsefe, mûsiki ve hat gibi alanlara ilgi duydu. II. Meşrutiyet döneminde Beyazıt Medresesinde iki yıl dersiamlık yaptı. Mekteb-i Nüvvâb ve Mekteb-i Kudât'ta fıkıh, Medresetü'l-Mütehassısın'de usûl-i fıkıh, Süleymaniye Medresesinde mantık, Mekteb-i Mülkiye'de de vakıf hukuku dersleri verdi. İlmi hayatının yanında siyasette de aktif görevler aldı. II. Meşrutiyetin ilk meclisine Antalya mebusu olarak girdi. Damad Ferit Paşanın birinci ve ikinci hükümetlerinde evkâf nâzırı olarak görev aldı. Cumhuriyetin ilanıyla beraber, görev aldığı kurumlar lağvedilince bu dönemdeki hayatı genelde evinde uzlette geçti. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin teklifiyle *Hak Dini ve Kur'an Dili* isimli tefsiri hazırlayan Elmalılı, 27 Mayıs 1942'de İstanbul'da vefat etti.

HAMDİ ÇİLİNGİR

25 Mayıs 1983 tarihinde Yunanistan'ın Dimetoka şehrinde doğdu. 2006 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Marmara Üniversitesi'nde devam ettiği lisansüstü eğitimini 2014 yılında tamamladı ve İslam hukuku alanında doktora derecesini aldı. 2019 yılından bu yana Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Dr. Öğr. Üyesi olarak görev yapmaktadır. İlgi alanları içerisinde vakıf hukuku ve tarihi, klasik-modern fıkıh düşüncesi ve son dönem Osmanlı hukuk düşüncesi gibi konular vardır. Hamdi Çilingir'in *Türkiye'de İslam Hukuku Çalışmaları Literatürü (1928-2012)* ve *Vakıfta Amaç: Hanefi Vakıf Hukuku Çerçevesinde Bir Araştırma* gibi kitaplarının yanı sıra yayınlanmış makaleleri ve kitap tercümeleri vardır.

İÇİNDEKİLER

Yayına Hazırlayanın Takdimi	7
Ahkâm-ı Evkâf 1326-1327 Nüshası	55
Mukaddime	70
Kısm-ı Evvel	80
Kısm-ı Sani	97
Ahkâm-ı Evkâf 1327 Nüshası	115
Mukaddime	117
Kısm-ı Evvel	122
Kısm-ı Sani	144
İrşâdü'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l Evkâf 1330 Nüshası	225
Mukaddime	242
Kısm-ı Evvel	244
Lügatçe	371
Kaynakça	387

YAYINA HAZIRLAYANIN TAKDİMİ

HAMDİ ÇİLİNGİR

AHKÂM-I EVKÂF NÜSHALARINA DAİR BİR MUKADDİME

Elinizdeki eser, Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın R. 31/1/1326 (M. 13/4/1910)-R. 11/1/1330 (M. 24/3/1914) tarihleri arasında,¹ II. Meşrutiyet döneminde İstanbul'daki Mekteb-i Mülkiye'de² vakıf huku-

1. Bkz. Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1859- 1949*, Ankara: Örnek Matbaası, I, 1954, s. 289.

2. Bu dersin hangi sınıfta okunduğuna dair bazı hususları belirtmek gerekir. Elmalılı'nın Mekteb'de ders vermeye başladığı yıla denk gelen Ahmed Hâlid'in tabettiği 1326-1327 Nüshasında formaların sonundaki "Mekteb-i Mülkiye, Sınıf 3, Ahkâm-ı evkâf 1,2.." şeklindeki kayıtlar ilgili yılda *Ahkâm-ı evkâf* dersinin üçüncü sınıfta okunduğunu gösterir. Nitekim Ali Çankaya'nın 1326-1327 ders yılına dair verdiği müfredat da bunu teyit eder. Müfredattan anlaşıldığına göre bu dönemde Mekteb-i Mülkiye'de toplam eğitim süresi üç yıldır ve *Ahkâm-ı evkâf* dersi aynı zamanda sonuncu sınıfın dersidir. Verilen müfredatlarından Mehmed Hâlid'in tabettiği 1327-1328 Nüshasının yazıldığı dönemde de eğitimin üç yıllık olup *Ahkâm-ı Evkâf* in üçüncü ve sonuncu sınıfta okutulduğu anlaşıyor. Bkz. Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, 1954, I, 332-334. Çankaya, Elmalılı'nın Mekteb'te bulunduğu yılların (R. 1326-1330) ders müfredatlarını üç yıllık olarak vermektedir. Ancak eserinin bir başka yerinde R. 1329 (M. 1913) yılında Mülkiye'de radikal bir reforma girildiğini ve bu bağlamda öğretim süresinin dört yıla çıkarıldığını ve üçüncü-dördüncü sınıfların idari, mali ve siyasi olmak üzere üç kısma ayrıldığını belirtmektedir. Dersler bu değişikliklerle Paris Siyasi İlimler Mektebi programına göre düzenlenmiştir. Çankaya, bu program ve şekil değişikliğinin R. 1329-1330 (M. 1913-1914) ders yılından itibaren uygulandığını ifade etmektedir. Bu yeni dört yıllık programda *Ahkâm ve Nizâmât-ı Vakfiye* dersi artık dördüncü sınıf idari şubesinin bir dersi olarak görünmektedir. Bkz. Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, 1954, I, 92-96. Böyle bir değişiklik R. 1329 yılında gerçekleştiğine göre Nazif Öztürk'ün; R. 1326-1327 dönemine ait Ahmed Hâlid nüshasındaki üçüncü sınıf kaydına işaret ettikten sonra, R. 1327-1328 dönemine ait Mehmed Şükrü nüshasının dördüncü sınıfta okutulmuş olmasının muhtemel olduğuna dair kanaati hatalı olsa gerek. Bkz. Öztürk, "M. Hamdi Yazır'ın Vakıfçılık Anlayışı", 197.

ku üzerine verdiği derslerin kaydını içermektedir. Kendi ifadesine göre, burada haftada bir saat gibi cüzi bir müddette okuttuğu derslerden bir kısım notlar oluşmuştu. Bu ders notlarında, fıkıh kitaplarının vakıf bölümlerinden çıkardığı özetlerin yanı sıra, dönemin kanunlarına müteallik meseleler ile kendi mütalaaları vardı.³ Bugün elimizde bu derslerin ilmi bir ürünü olarak kabul edilebilecek üç nüsha bulunmaktadır. Bunlardan biri, Elmalılı'nın Mekteb-i Mülkiye'deki ilk yılına, yani R. 1326-1327 ders yılına ait, Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinden Ahmed Hâlid⁴ tarafından taş baskısı (litografya) yapılan 56 sayfalık bir nüshadır. (1326-1327 Nüshası şeklinde atıf yapılacaktır.) Diğer, muhtemelen bir sonraki ders dönemine ait, kapağında 1327 tarihi, notların sonunda 1328 tarihi yer alan Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinden Mehmed Şükrü⁵ tarafından taş baskısı yapılan 192 sayfalık bir nüshadır. (1327-1328 Nüshası şeklinde atıf yapılacaktır.) Bu iki nüshanın sonundaki "bitti" kaydına bakılırsa, tam oldukları kabul edilebilir. Elmalılı, muhtemelen hem bu dönem notlarını hem de R. 1330 yılına kadar verdiği derslerde oluşan müktesebatını dikkate alarak hazırladığı ve temel muhatap kitlesini gençler olarak belirlediği *İrşādü'l-ahlâf fi ahkâmi'l evkâf* adlı eserini, Mekteb-i Mülkiye'den ayrılış tarihine denk gelen R. 1330 tarihinde tabettirmiştir. (1330 Nüshası şeklinde atıf yapılacaktır.) Bugün, bu matbu nüshanın tamamı değil, yalnızca 192 sayfalık bir kısmı

3. Elmalılı, 1330 Nüshası, s. 227-228.

4. Ahmed Hâlid Yaşaroğlu, Mekteb-i Mülkiye'den R. 1327 (M. 1911) tarihinde mezun olmuştur. Meşrutiyetin ilk yıllarında Mekteb-i Mülkiye'de okutulan birçok dersin notlarını bastırıldığı ve hatta bunu kendine iş edindiği için sınıf arkadaşları arasında "formacı Hâlid" namıyla yad edilmiştir. Bu bilgi notu ve biyografisi için Bkz. Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, II, 1954, 732.

5. Mücellidoğlu Ali Çankaya'nın *Mülkiye Tarihi*'nde verdiği R. 1328 (M. 1912) tarihli mezunlar listesinde ismi sadece Şükrü olarak geçen biri vardır. Bunun yanında (1954, II, 795) Mehmed Şükrü Bıçakoğlu isminde başka bir öğrenci daha vardır (1954, II, 798). Ayrıca ilgili kişinin mezun olmadığı ihtimali de mevcuttur. 1327-1328 Nüshası'nı neşreden kimliği belirsizliğini muhafaza etmektedir.

elimizdedir. Müellif eserin bir mukaddime ve iki kısımdan oluşacağını söylemesine rağmen,⁶ bugün elimizde sadece “mutalâ‘ât-ı ‘umûmiye,”⁷ mukaddime, birinci kısma ait birinci bâb ve birinci bâbın altında beş fasıl mevcuttur.

Birinci kısmın alt başlığına bakılırsa bu faslın aslında vakfın inşası, vâkıfların şartları ve irsâd olmak üzere üç bâb olarak kurgulandığı görülmekte ama elimizdeki nüshada sadece vakfın inşasına dair birinci bâb bulunmaktadır. Birinci bâbın beş fasıl olacağı zikredilmiştir ve ilgili bâbda beş fasıl vardır. Ancak beşinci fasıl 192. sayfada yarıda kesildiğine göre, bu faslın da tamamlandığı söylenemez. Bunlar dışında, eserin geri kalan bölümlerinin hangi konular etrafında şekilleneceğini bilemiyoruz. Ancak gerek metin içi bazı atıflar, gerekse önceki döneme ait iki tam taş baskı nüsha, bu konuda bize bir tahmin yürütme imkânı verebilir. 1330 Nüshasında tespit edebildiğim yaklaşık 19 metin içi atfın bir kısmı geçmişteki konulara referans vermekle beraber, bir kısmı gelecek konulara atıf yapmaktadır. “Tafsîli vakfın hükümü faslında gelecektir...”, “mevkûfun şerâ‘iti bahsinde dermeyân olunacak...”, “irsâdât bâbında geleceği vechile...”, “kitbımızın kısım-ı sânisinde evkâf-ı munderiseden bahs...”, “bâb-ı sâlisde zikredilecek olan irsâdât ve tahsîsât”⁸ gibi metin içi atıflar, matbu nüshanın gelecek bölümlerinin hangi konuları içereceğine dair az da olsa bir fikir verir.

Aslında matbu nüsha eksik olmakla birlikte, bu konulardan bütünüyle mahrum olduğumuz da söylenemez. Çünkü bu gelecek konuların, önceki yıllara ait ve tam olan diğer iki taş baskı nüshalarda mevcut konular etrafında şekilleneceğini varsaymak mümkündür. Her üç nüshanın tabiri caizse birer fihrist-

6. Elmalılı, 1330 Nüshası, s. 241.

7. Buradaki “mutalâ‘ât-ı ‘umûmiye” kısmı, daha sonra kısmi bir iki değişiklikle *Sebilürreşâd*’ın 364. sayısında yayınlanacaktır. Bkz. Elmalılı, “Ulûm-ı İslâmiyenin Rûhu ve Mâzâc-ı Tasnifi”, 256-260.

8. Bu ifadeler için sırasıyla bkz. Elmalılı, 1330 Nüshası, s. 259, 268, 285, 323, 358.

leri çıkarılıp karşılaştırıldığında, bu resmi biraz daha net görmek de olanaklıdır. Buna göre, her kitabın temelde iki kısım olarak tasarlandığı görülmekte ve bu iki kısım altında yer alan bâb ve fasıl başlıklarının aşağı yukarı birbirine yakın belirli bir tasarımı gösterdiği müşahade edilmektedir. Elimizdeki tam taş baskı iki nüsha gözden geçirildiğinde, genel olarak, Elmalılı'nın ilk kısmında daha çok klasik vakıf doktrini vermeyi planladığı görülmektedir. İkinci kısımda da –dersin esas amacı olan dönemin kanuni düzenlemelerini de içerecek şekilde– vakıfların idaresi ve murâkabesi, Evkâf Nezâreti, vakıf memurları ve evkâf bütçesi gibi konulara temas etmeyi hedeflediği söylenebilir. Muhtemelen önceki notları dikkate alarak yazılan ve tabedilen eksik matbu nüsha da, öncekiler gibi, temelde iki kısım olarak tasarlanmıştır. Burada da konuların aşağı yukarı önceki nüshalara göre şekilleneceğini varsaymak mümkündür. Netice itibarıyla söyleyebiliriz ki, bugün R. 1330 tarihli nüsha eksik olarak elimizde bulunsa da, önceki iki taş baskı nüsha, bu eksik resmi tamamlamamıza ve Elmalılı'nın vakıflar hakkındaki düşüncelerini bütünlüklü bir şekilde okuyabilmemize imkân vermektedir. Mesela R. 1330 Nüshasının birinci kısmının alt başlıklarına göre bu kısım vakfın inşası, vâkıfların şartları ve irsâd olmak üzere, üç bâb olarak kurgulanmıştır ve eserin sadece vakfın inşasına dair birinci bâbı elimizdedir. Vâkıfların şartları ve irsâd ile ilgili bâblar burada mevcut olmasa da bu konuları 1326-1327 Nüshası ile 1327-1328 Nüshasında görmek mümkündür.

Dönemin âdeti vechiyle formalar halinde basılan ve muhtemelen farklı forma sayılarıyla fasiküller halinde ciltlenen eserin, mevcut 12 forması dışında, devamının olup olmadığı bugün için hâlâ netlik kazanmış değildir. Bu eserin ilk neşrini yapan Nazif Öztürk'ün, eserin 160 sayfalık kısmını (10 forma) İBB Atatürk Kitaplığı Osman Nuri Ergin Koleksiyonu 1657 numaradan, 161-192 sayfalık kısmını (2 forma) da Hüseyin Hatemi'nin koleksiyonundan temin edip, Elmalılı'nın metrukâtından da bu ikinci

kısmı teyit ettiğini bildiğimize göre,⁹ eserin devamının olduğu varsayımı söz konusu olabilir. Neden olmasın? Ancak ben, eserin yazma halinin bulunma ihtimali hariç tutulacak olursa, matbu eserin devamının olmadığı kanaatinin şu an için daha geçerli olduğunu düşünüyorum. Öncelikle, bugüne kadar metrukâtında araştırma hakkına sahip olanların,¹⁰ bu eserin devamının bulunduğu dair beyanat vermediklerini ifade etmek isterim. Nitekim Nazif Öztürk'ün, eski Diyanet İşleri Başkanlarından Elmalılı İbrahim Bedrettin'den aktardığı bir ifade de bu eserin matbu halinin devamının olmadığını teyit etmektedir.¹¹ Daha da önemlisi, şahsen yaptığım çevrimiçi kütüphane taramaları neticesinde, gerek Türkiye, gerek dünya kütüphanelerindeki mevcut nüshaların ya 160 sayfalık (yani 10 forma) ya da 192 sayfalık (yani 12 forma) olduğunu gözlemledim. Örneğin –bizzat tetkik edebildiğim kadarıyla– Türkiye’de 160 sayfalık ve 192 sayfalık nüshalar bulunmaktadır.¹² Dünya kütüphanelerinde de görüldüğü kadarıyla,

9. Öztürk, “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Metrukâtı Hakkında Ön Rapor”, 337.

10. Nazif Öztürk, 1991 yılında “Erenköyde” mukim olan Elmalılı’nın torunu Hamdi Bey’i ziyaret etmiş ve 16 karton kutu halindeki metrukâtı üzerinde beş saatlik bir araştırma yapmıştır. Bu konuda hazırladığı ön rapora ve metrukâtındaki kısmi araştırmaya göre, Hüseyin Hatemi’den edindiği 161-192 sayfaları arasındaki 32 sayfalık kısmın fasiküllerinden 6-7 nüsha bulmuş ve bu kısmı teyit etmiştir. Bunun dışında bu kısmi araştırmada eserin ne devamını ne de diğer iki taş baskı nüshayı gördüğünü ifade etmiştir. Bkz. Öztürk, “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Metrukâtı Hakkında Ön Rapor”, 335-338. Elbette bu kısmi araştırma kesin sonucu vermez. Ancak bugüne kadar metrukâtına dayalı çeşitli yayınlarda da buna dair bir iz görülmemektedir. Örneğin Necmi Atik, Elmalılı’nın metrukâtına dayalı olarak çeşitli belgeler yayınlamaktadır ama onun yazdıkları arasında da şimdilik buna dair bir işaret yoktur.

11. Nazif Öztürk’ün ifadesi şu şekildedir: “4-6 Eylül 1991 tarihleri arasında Elmalı’da yapılan *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu* sırasında sohbet ettiğimiz eski Diyanet İşleri Başkanlarından Elmalılı İbrahim Bedrettin, *İrşâdü’l-ahlâf fî ahkâmî’l-evkâf* adlı kitabın 11 fasikül halinde parça parça çıktığını, kitabın matbu olarak devamını aramanın beyhude bir iş olduğunu ve bilebildiği kadarıyla kitabın devamının yazılmadığını söyledi.” Bkz. Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, 18.

12. Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İ. Hakkı Koleksiyonu nr. 694’te, İBB Atatürk Kitaplığı Osman Nuri Ergin Koleksiyonu nr. 1657’de ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi nr. 20581’de kayıtlı *İrşâdü’l-ahlâf fî ahkâmî’l-evkâf*’ın matbu